

Ч. АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫН ОКУТУУДА КОМПЬЮТЕРДИК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНА БИЛУҮНҮН ЖОЛДОРУ
ПУТИ ИЗУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч.АЙТМАТОВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
WAYS OF LEARNING THE WORKS OF C.AITMATOV USING OMPUTER
TECHNOLOGY

Кубаталы кызы Мунара, окутуучу
АББИ,
Курманалиева Г. Ж, улук окутуучу
ЖАМУ ТИПФ

Аннотация: Макалада жазуучу Ч. Айтматовдун чыгармаларын окутууда мультимедиялык технологияларды пайдалануу менен тарбия берүүдөгү азыркы проблемалар жана окутуунун маанисин жогорулатуу негизги актуалдуу маселелердин бири экендиги каралды.

Аннотация: При обучении творчеству писателя Ч. Айтматова рассматривалось использование мультимедийных технологий в преподавании и совершенствование принципов преподавания, которые являются одним из основных обсуждаемых актуальных вопросов.

Annotation: When teaching creativity to the writer Ch. Aitmatov, the use of multimedia technologies in teaching and the improvement of teaching principles, which are one of the main topical issues discussed, were considered.

Ачык сөздөр: темп, карапайым, кеменгерлик, классика, генийинен, орошон, кашкайып, кудурет, түнөк, интерактивдүү доска, мультимедиялык проектор.

Ключевые слова: темп, скромность, крупность, классический гений, бесконечный, само сила, ночлег, интерактивная доска, мультимедийный проектор.

Key words: tempo, modesty, size, classic genius, endless, power, overnight stay, interactive whiteboard, multimedia projector.

Заманыбыздын залкар жазуучусу, доорубуздун даңазалуу сүрөткери, көрүнүктүү коомдук ишмер Ч. Айтматовдун чыгармалары биздин өлкөнүн мектеп, лицей, жогорку окуу жайлар ал гана эмес, бир катар чет өлкөлөрдүн орто жана жогорку мектептеринде окутулуп жатканы белгилүү. Жазуучунун чыгармалары билимдин жана тарбиянын тоонун кашка суусундай тунук булагы болуп саналат. Бул инсан жатык тили менен өтө чебер сүрөттөлгөн каармандары аркылуу үлгү катары көрсөтүп, үй-бүлөдө болсун, мектептердеги жаш өспүрүмдөргө болсун тарбия берүүгө көмөк көрсөтө алат. Ошондуктан Ч. Айтматовдун дээрлик бардык чыгармалары мектептерде окутулат. Кара сөздүн чебери Ч. Айтматовдун чыгармачылык өнөрканасына көз чаптырсак, анын көркөм дүйнөсүндө (нарк –насили туурасында) карапайым адамдардын оюндагысын айттырбай табат, турмуштун дал өзүндөй ары татаал, жашоо – тиричиликтин оң- терс көрүнүштөрүн, карама – каршылыктарын жаап – жашырбай реалдуу сүрөттөйт.

Адамзаттын агып турган тиричилиги дайыма болочокко багытталганы менен, өткөн тажрыйбасы – анын түпкү күлазыгы, таянган тоосу, келечек урпактарга энчилеген мурасы. Мунсуз коомдук жана маданий турмуштун уланышы мүмкүн эмес. Бул аныктама эң оболу сөз табиятына таандык. “Өнөр алды кызыл тил” деп ата-бабаларыбыз бекер айтпаса керек. Чоң кеменгерлик менен айтылган нерсе – эмне гана болбосун, адам тарабынан жасалган ар бир кыймыл аракет, бүткөн иш жана чектелген максат алды менен адамдын аң-сезиминен

даярдалып чыгат. Сөздөн, ойдон башталып, адамдын ар түркүн жетишкени тажрыйба катары кайра ойго, сөзгө келип бекемделет, аң – сезимди байытат [2, 96].

Азыркы мезгилде сөз сапаты күтүлбөгөн тездик менен сандан – сапатка, баскычтан – баскычка дүркүрөп көтөрүлүп жатат. Илимдеги, техникадагы, коомдук турмуштагы чукул өсүштөр, кубулуштар инсандын ой жүгүртүүсүн күндөн – күнгө шашгыртып, түгөнгүс маалыматтын дайрасында утурлатып барууда. Ушундан келип чыккан көрүнүш – жаңы маданияттын таасири табийгый түрдө кылымдардан бери келаткан сөз өнөрүнүн калыптарын бузуп, ал турмак, анын классикалык эрежелерин дагы жаңылатууга, түрдөнтүүгө алып келди. Көркөм адабияттын философиялык, ыймандык маңызынын барган сайын тереңдеши адам жарык келечекке, прогресске умтулуусун сүрөттөө эң маанилүү, эң зарыл борбордук маселеге айланышы – бул биздин күндөрдүн талашсыз белгиси. Ошондой болсо да, элдин генийинен жаралган көркөм сөз өнөрүнүн не бир асыл байыркы туңгуюктан кайра оор, узак сапар тартып, өзүнүн наристе нукуралык сапатын коротпой, биздин күнгө жетип, бүгүнкү күндүн актуалдуу көрүнүшү катарында кабыл алынат. Дайыма кыймыл – аракеттин, дайыма жандуу организмдин касиетине ээ мындай баа жеткис асыл зат өткөн маданий эстеликтин чегинен чыгып, түз эле азыркы учурдун талабына шайма – шай жооп берген жандуу эстетикалык кубулуш катарында элдин реалдуу руханий асылдыктарына келип кошулат.

Жазуучунун Дүйшөн менен Алтынайы, Султанмураты, Толгонайы менен Сейдеси, Асел менен Илясы, Данияр менен Жамийласы, Танабайы менен Едигеи, Авдий менен Бостондорунун буту баспаган аалам бурчу да, “эшик ачпаган” үйү да калган жок. Аты – Чыңгыз, заты – кыргыз бул адам өзүнүн орошон таланты менен алакандай кыргыз элин бүт ааламга таанытты. Алп сүрөткердин кайсы чыгармасын окуба, лиризм ага айкалышып, камыр – жумур ширетилген психологизм менен терең философиялык толгонуулар не бир татаалдыгы менен ажайып аземдиги, адам деген улуу атты алып жүрүү үчүн болгон күрөш анын бардык чыгармасында кичинесинен чоңуна чейин кашкайып көрүнүп турат. Дал ушул касиеттер анын чыгармаларына экинчи өмүр берип тургансыйт. Баарынан баалуусу ошол жер – сууну, тоо – ташты, жан – жаныбарды – бүт табышмактуу табиятты адам тагдыры менен жипсиз байланыштырып, анан аны демейдеги сүрөткерден башкача бир тил, бөлөкчө бир ыргак доош менен күндүн желесиндей түрдүү түстөгү боёк менен берүүчү зергерлик кудурет күчкө эгедер экенинде. Каармандардын көркөм портрети, речтик мүнөздөмөсүнө жана жаратылыштын менен байланыштырууну жана башка ар кандай принциптер менен айкалышкандыгы талашсыз. Демек, Ч. Айтматовдун миллиондогон окурмандарынын жүрөгүнөн түнөк тапканы да, экинчи өмүр сүрүшү да ушунда [1, 1376].

Чыгарманын баалуулугун арттырган окурмандарга көркөм, күчтүү элес калтырган курал – көркөм тасмалар. Жазуучунун чыгармаларындагы канаттуу каармандар аркылуу Улуу Ата Мекендик согуш мезгили, андан кийинки учур жөнүндөгү актуалдуу проблемаларды көтөрүү менен кыргыз элинин жашоо табияты, деги эле “канткенде адам улуу адам болот” деген сыяктуу чакырык кийинки муундарга сабак катары көркөм тасманын да таасири зор деп айтсак жаңылышпайбыз. Илимий анализ, педагогикалык зор тажрыйбалар, социологиялык анкеталардын жыйынтыктары учурда илимий техникалык прогресс адымдап, алдыга өскөн учурда окуучулардын суусунун кандыруу көркөм чыгарманы окутуу менен чектеле бербей компьютердик каражаттардын таасири алдыга өстүрүү зарыл. Окуучулар Ч. Айтматовдун көркөм чыгармаларынын негизинде тартылган фильмдери боюнча көркөм анализдөө жолуна ык коюшканын баамдасак болот.

Видео – аудио кассета, CD дисктерди жана интерактивдүү досканы пайдалануу – болгон окуяны окуучулардын көз алдына тартууга, жан дүйнөсүн ага аралаштырууга, окуяга ой- жүгүртүүгө, талдоого, жыйынтык чыгара билүүгө үйрөнүшөт. Ар бир

каармандын баскан – турганын, сүйлөгөн сөзүн, ишин ж.б. өз өзү менен кабылдоого жетишет. Демек, ой жүгүртүү, түшүнүү менен көрүп, жыйынтыктоо, талдоо учурунда ишенимдүү баа берип, ар бир каарманга билимдин кошумча булагы катары кызмат кылат. Жаңы материалдын далилдүүлүгүн көрсөтөт. Деги эле Ч. Айтматовдун чыгармалары боюнча тартылган видео дисктерди уктуруу менен окуучулардын эмоциялык кабыл алуусу күчөйт, эстетикалык сезимдери ойгонот, жандуу, кызыктуу элестерди калтырат, өтүлүп жаткан материалды толук өздөштүрүп, сабактын эффективдүүлүгүн жакшыртат. Ар бир чыгарма боюнча көрсөтүлгөн фильмди окуучулар өз таразынан өткөрүп, таасир алган жактары менен ар ким оюн бөлүшкүсү келет, чыгармадагы каармандарга өзгөчө баа берип, ишенимдүү талдай алышат.

Мына ушундай чыгармалардын бири Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повести чыгармасында ал көтөрүп чыккан ыймандык, экологиялык проблемалардын таасирдүүлүгүндө, системанын туңгуюкка баратканын көрсөткөндүгүндө эле. Мына ушул проблеманы ачуу үчүн жазуучу үчүн эң башкы инструментарий, “көзүр” – бул кыргыз элинин салттуу тарбиялык каражаттары, элдик педагогикасы болгон. Эгер чыгармадан ошол нерсени алып койсок, моторун жана канаттарын алып ташпаган самолёттой болуп калмак. Ушундай элдик таалимчи, тарбиячы катары бизге Момун көрүнөт. Момун элдик педагогиканын эң соңку өкүлдөрүнүн бири. Момун – кыргыз элдик педагогикасы дүйнөлүк цивилизация, ааламдашуу агымына бет келип, ошол агымга өзү да кошулуп агып кеткен трагедиялуу каарман.

Бала тарбиялануучу, Момун тарбиячы. Момун элдик тарбиялык салттарды алып жүрүүчү жана аны кийинки муунга өткөрүп берүүгө милдеткер инсан. Ал ошол милдеткерлигин, өзүнө жүктөлгөн оор иштин жооптуулугун жакшы билет жана ошол элдик нускаларды кийинкилерге өткөрүп берүү үчүн бардык аракетин көрөт. Момун накта улуулук каарман, анын жүрүш – турушу бүтүндөй кыргыз салтынан чыккан. Ошол бир нече белгилерин тизмектеп айтып өтсөк.

1. Элпек;
2. Качан болсо улуу кичүү дебей, өз дебей, жат дебей көрүнгөнгө жалпылап салам берет. А салам берүү улуттук салт боюнча ар бир адамдын адептик жактан жетилгендигинин көрсөткүчү, тазалыгынын күзгүсү;
3. Жомок дүйнөсүнө ишенет;
4. Жомокторду айтып жүрөт жана башкалардын да айтып жүрүшүн суранат;

Момунду азыркы доордун башка адамдары менен салыштырып көрөлү. Алар “күмүш чапкан ак каңгы ээр токонуп, жараган ат минип, кең жана ичикчен, суусар тебетейчен, кереге сакалы көкүрөгүнө жайкалып, салабаттуу бастырып баратса, ким да болсо ийилип салам айтат”. Ал эми Момун андай эмес “кудайдын бир момуну, апенди чалыш киши, эл ошонусуна карап басмырлап алган”. Көрсө, туура тарбиялаган тарбиячы адам болуш үчүн ак каңгы ээрде келишкен ат минип, суусар тебетей, кең жана ичик кийип, ак сакалын жайкалтып көкүрөгүн жаап тургузуш гана керек эмес экен, аны үчүн итке түйүлдүк данек болуш керек тура [1, 138б].

Повестеги окуянын жүрүшүнө түздөн – түз адегенде эле Момун менен анын дүкөнчүгө жолугушкан эпизотунан учурашабыз: “Ассалоом – алейкум, чоң көпөс, кербен жүгүң байсалдуубу, соодаң жолдуубу?”. Бул кыргыз адамынын, нарктуу карынын учурашуусу. Адам учурашканда сөзсүз биринчи болуп анын ал акыбалын, иштерин сурайт эмеспи, этикалык ошол салт боюнча соодагер көпөстүн кербен жүгүнүн байсалдуулугун, соодадан жолу болуп жаткандыгын сурап жатат. Албетте, ал коруктагы үч үй-бүлө, жети адам, анын бири өзү, бири жанагы небереси, кыйратып эч нерсе деле албашын, демек, дүкөнчүнүн соодасы деги эле болбошун деле билет, бирок билсе да ошентип сурап коюу салт, эреже, ошол аталар калтырган салттардан ал аттап чыга албайт. Муну билген

дүкөнчү да соодасы болбой жаткандыгына карабай, ачуусу ушунчалык келип атса да улуулар наркын аттап кете албай “ кербен аман, жүк байсалдуу” деп атат. Кетээрде да Момун дүкөнчүнү үйгө кирип, чай ичип кетүүгө чакырат. Мына ушул эки улуу кишинин кадыресе бир күнүмдүк учурашуусу жана конокту чайга чакыруу айрым окурмандар үчүн ойлонбой эле өтүп кете турган нерседир, а бирок жанагы жанында турган зээндүү бала үчүн, анын балалык тарбиясы үчүн керектүү материал болуп жатат. Жазуучу мындай нерселерди бала дилин тазалоо үчүн, баланын рухуна улуттук угутту таштоо үчүн атайын колдонуп жатат.

Бул чыгармада элдик башаттарга кайрылуу, жаратылышты сактоо үчүн адамдардын ыйманын сактоо (ыйман экологиясы) маселеси курч коюлган да, аны көрсөтүү үчүн адамдардын жана табияттын булгана элек, таза кезине "саякат жасалган". Мисалы, Мүйүздүү Бугу-Эне тууралуу уламыш бул балага Момундун оозунан чыгат, тагыраагы Айтматов Момунга айттырат, эгер аны Орозкул, же Бекей, болбосо бекерчи Сейдакмат айтканда мындай чыкмак эмес, жазуучу өзү да автордук баяндоодо айтпайт, атайын Момунга айттырат. Элдик уламышты кайра иштеп чыгып, Момундун сөзү кылып элге жеткирет. Мындай караганда Мүйүздүү Бугу-Эне уламышы элдик чыгарма катары кылымдарды оодарып, акыры ушул калыбында бышат, анан жазуучу андан ары тереңдетет, ошондон соң гана Момунга өтөт. Момундан бала жана окурмандар – биз угабыз. Ал жомокто Майрык-Чаар-Жезкемпир "Булар деген адам баласы. Чоңоюп алып, өзүңдүн бугучаларыңа ок атат, ошону ойлодуңбу?" деп Бугу-Энеге айтса, ал: "Чоңойгондо булар бугучаларыма кол көтөрбөйт. Мен буларга эне болом, булар мага бала болуп калат. Анан кантип өз ага-карындаштарына жамандык санасын? " деп жооп берет. Чыгармадагы бүтүндөй идеянын жүрөгү жайгашкан бул баарлашууда адамзаттын тарыхына сарсанаа болуу да, энелик мээримдүүлүк да, адамга ишеним да, ишенбөөчүлүк да болгон менен барып келип кыргыз тукумун сактап калуу маселеси оң жагына чечилет [1, 1396].

Биз азыркы учурда жаш муундарга бул чыгарманы окутуу менен көптөгөн ийгиликтерге жетишсек болот. Биринчиден сабак мезгилинде бир учурда китепти окууга, жана бул чыгарма боюнча кыскача видео даярдап, аны интерактивдүү досканы пайдаланып кыскача көрсөтүп, алар менен биргеликте талкуулап алсак болот. Өз тажрыйбасында балдар чыгарманын мазмунун түшүнүү менен келечекке умтулуп, кыргыз эли үчүн кызмат кылууга, патриоттуулукка тарбияланат жана чыгармадагы каармандардын көрсөткөн эрдиктерине баа берип, тарбиялык касиетин белгилеп, салыштырып, байытып, коругунду чыгарып, дилбаян, баяндама жазууга да мүмкүндүк алат.

Окуу процессинин жаңы өнүгүү этабында маалыматтык технологиялардын таасири өтө чоң. Азыркы убакта болуп жаткан Кыргыз Республикасындагы окуу процесси, жаңы маалыматтык технологияларды колдонууга багытталып келет. Бул окутуунун методикасын өзгөртүп, жаңы маалыматтык технологиялар бизди курчап турган дүйнөнү окутуудагы таанып билүүдөгү күчтүү курал болуп эсептелет [4, 8-96].

Мультимедиа бул – интерактивдик система, бир эле учурда видео, үндүк, графикалык маалымат иштетүүчү технология жана ошондой эле мультимедиялык каражаттын жардамы компьютерди окуу процессинде колдонуудагы мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатат.

Окуу процессинде компьютер, интерактивдик доска, мультимедиялык проектор, электрондук китеп жана атайын окуу курал болуп жасалган web – сайт сыяктуу каражаттарды активдүү пайдалануу менен бир катар төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ болобуз.

1. Бүтүндөй окуу процесси кызыктуу болуп, баардык практикалык мисалдар окуучунун көз алдына келтирилип, билимди өз алдынча терең кабыл ала алышат;
2. Мультимедиалык каражаттарды пайдалануу менен, ар бир окуучуга жекече көнүл бурууга шарт түзүлөт.
3. Мультимедиалык каражаттарды колдонуу менен сабак өтүүдө мугалимге убакытты үнөмдүү пайдаланууга жана кеңири маалымат берүүгө мүмкүнчүлүк болот.

Корутунду

Ч. Айтматов аң-сезимибизди руханий асылдуулукка сугарып, дүйнөлүк цивилизациянын маданий чөйрөсүн байытууга зор салымын кошкон кыргыздын улуу инсаны. Ал ааламдык ойчул экендигин дүйнөгө таанытты. Жазуучунун чыгармалары ички рухтун эркиндиги үчүн ар дайым күрөшкө чакырат. “Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт”. Бул сөз жазуучулук башкы миссиясы. Калемгер өзүнүн улуу чыгармалары менен дүйнөнү дүңгүрөттү, биздин көз карашыбызды, дүйнө таанымыбыздын чабытын кеңейтти. Көркөм адабияты көкүрөккө асылдыктын үрөнүн сээп, тазалыкка, аруулукка үндөп келет. Көркөм чыгармаларын терең өздөштүрүү, кеңири жайылтуу жана анын гуманисттик идеяларын окуп үйрөнүү өзгөчө мааниге ээ. Айтматов – доордун үнү, доордун чындыгы. Бул инсандын көркөм дүйнөсү түбөлүктүү. Залкар жазуучубуздун дүйнөлүк классикага айланган чыгармаларын кастарлап бүгүнкү күндөгү маанилүү болгон эрежелерге таянып, жашгарга улуттук баалуулуктун асылдыгын, руханий дүйнөбүздү адабият менен суугарууга убатыт жетти. Азыркы учурда билим берүү жана тарбиялоо процессинде жаңы технологияларды киргизүү, же мурдагы технологияларды жаңыртууга бул биринчи кезекте жалпы коомдогу өзгөрүүлөр, ошол өзгөрүүлөргө маани берип проблемалык окутууну ишке ашыруу, окуу –тарбия процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга басым жасообуз зарыл.

Колдонулган адабияттар:

1. А. Муратов Чыңгыз Айтматов – жазуучу-этнопедагог Бишкек 2006 –ж. (138-б, 140-б)
2. “Кутбилим” газетасы 2012-ж 23-март., №11 (10469) саны
3. А. Акматалиев “Каада – салт: адамдык оң –терс сапат Бишкек 1996 –ж.
4. “Окутуунун жаңы технологиялары” Бишкек 2017-ж А. Муратов., К. Акматов
5. А. Муратов “Кыргыз эл педагогикасы” А. Муратов Бишкек 2016-ж

Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан жарыяланган “2019-жыл – Региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү” жана ЖАМУнун түзүлгөндүгүнө 26 жыл толгондугуна карата **“Региондорду өнүктүрүүдө, эсеп жүргүзүүнү санариптештирүү – учурдун талабы”** – аталыштагы эл аралык илимий-практикалык
Конференцияга катышуу үчүн берилүүчү
МААЛЫМАТТАР

1. Аты жөнү: Кубаталы кызы Мунара
2. Өлкөсү: Кыргызстан
3. Уюму: - АББИ
4. Кызматы: Үйрөнчүк окутуучу
5. Илимий даражасы: -жок
6. Илимий наамы: -жок
7. Илимий билдирүүнүн аталышы: Ч. Айтматовдун чыгармаларын окутууда компьютердик технологияларды пайдалана билүүнүн жолдору
8. Дареги: Жалал-Абад областы, Таш –Көмүр шаары, Аксы – 137
9. Тел. номуру: 0773328167
10. E – mail: mkubatalieva@mail.ru